

BELLE TEN

Cilt : XXVII

Nisan 1963

Sayı : 106

ROMA, BİZANS VE İUSTİNİANUS

(Yeni bir Kitap vesilesiyle *)

HALİL DEMİRCİOĞLU

I

İlim olarak tarih, içtimaî müesseselerin bir halden ötekine geçişini ve böylece, içtimaî insanın hayatındaki “oluş”ları göstermeğe başladığından beri şu cihet sarahaten anlaşılmıştır ki “tarihte ne başlangıç vardır, ne sonuç; başlayan ve biten yalnız tarih kitaplarıdır, fakat “oluş”ları gösteren hâdiseler değil.” Çünkü bunlar, başlangıcı bilinmeyen bir zincirin halkaları gibi, birbiri ardından mütemadiyen olmaktadır ve, yer yüzünde insan denilen varlık kaldığı müddetçe olmakta devam edeceklerdir.

Fakat, geçmişteki muayyen bir “oluş”u veya “oluş”ları tetkik ve izah etmek isteyen tarihçi, bunun için zarurî olan malzemeye hâkim olmak, araştırmalarını düzenli bir şekilde yapabilmek ve, nihayet, bu oluşu veya oluşları kolaylıkla inşa ve tasvir edebilmek için, zaman içindeki sürekli hâdiseler akışında, gene de “başlangıç” ve “sonuç”lar bulmak zorunda kalmıştır. Bu da en geniş anlamda, bu akışta bazı zaman dönemleri tespiti suretiyle, onun bir takım “devir”lere ayrılmış olmasında kendisini göstermektedir. Cihan tarihi işte bu suretle, tarihçiler tarafından, Eskiçağ, Ortaçağ, Yeniçağ ve son zamanlar da bir de Yakınçağ denilen devirlere bölünmüş bulunuyor. Tarihi hâdiselerin bizatihi bünyesiyle ilgili olmayan, sırf bir kolaylık sağlamak için yapılmış olan bu taksim, söylemek

* Berthold Rubin, Das Zeitalter Iustinians, I. Cilt, (hepsi dört cilt olacak), 539 Sahife, 16 Resim-Tablo, 11 harita, Berlin, 1960.

lâzımdır ki, önemli tarihî hâdiselere göre zaman ayırımları göstermesine rağmen, gene müphem ve umumî mahiyette kalmakta, üstelik yalnız Akdeniz kültür çevresi için uygulanabilmektedir. Fakat bugün için maalesef bundan ilerisine gidilememiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, tarihin akışını zaman dönemlerine ayıran bu devirler, geçmişteki hâdiseler cereyanı içinde sun'î olarak yapılmış bir takım bölmelerdir. Fakat bunlar keyfî değil, belli düşüncelere göre ve, daha ziyade tezadları ifade eden muayyen tarz ve nevideki tezahürleri toplamak ve ayırmak suretiyle yapılmışlardır. Bunlar, çerçeveleri içinde belirli tarihî inkişafların düzenlendiği bir koordinasyon şebekesi, kaçınılmaz bir düzen prensibinin ifadesidir. Bundan dolayıdır ki tarihteki devirler, şurada burada işaretler konarak geliş güzel çizilmiş, ve hele, hudutları öyle keskin hatlarla ayrılmış zaman dönemleri olamaz. Çünkü tarih, hiç bir yerde, birden bire “oluveren”, bilâvasıta meydana gelen ânî değişmeler (oluşlar) tanımaz. Meselâ, tarihte bir devlet âniden ortadan kaybolmuş olsa bu, “batış hâdisesi” bir “mahvoluşu” tazammun etmez. Çünkü, tıpkı biyolojik hayat prosesüsünde olduğu gibi, insanlık tarihinde de “mahvoluş” mânâsında bir “kayboluş” yoktur; belki bir çöküş, başka bir maddî ve mânevî duruma geçiş, bir “istihale” vardır. Batmış, kaybolmuş görünen “eski”, “yeni”nin içinde daha bir müddet devam eder. Böylece yeni ile eskinin beraber yaşadıkları bir “intikal” safhası (zamanı) meydana gelir. Bu intikal safhası ise, eskinin tesir derecesine göre, uzun veya kısa sürer.

Bu keyfiyet bugün, Eskiçağ ile Ortaçağ devirleri arasındaki zaman dönemecinin tesbitinde bilhassa önem kazanmış bulunuyor. Çünkü bu ikisi arasında eskiden beri “hudut” olarak muteber “kesin” tarihler, arzolunan sebepten dolayı artık tatminkâr görünmüyor. Filhakika eskiden, aslında belki de önemsiz olmayan bazı olaylar devir değişmesine kat'î ve kesin hudut hatları gösterilmek suretiyle, bunlarda, Eskiçağın bitip Ortaçağın hemen başlayıverdiği ifade edilmek istenmiş ve fakat, ortaçağ mefhumunun, bir devir olarak tarihin her sahasında bir sonuç ve aynı zamanda bir başlangıç kapsamaması gerektiği unutulmuştur. Halbuki, Ortaçağ genel olarak, Eskiçağ devletinin, kültürünün, düşüncesinin ve nihayet Eskiçağ ekonomisinin sonu demektir. Ortaçağ ile Eskiçağ dünyasının enkazı üzerinde yeni bir siyasî kudretler guruplaşması, yeni bir düşünce

tarzi, yeni bir dünya görüşü ve yeni bir iktisadî sistem yükselmiştir. Hayatın bütün sahalarını kaplayan böyle muazzam bir “değişme” ise, öyle bir günde, hattâ bir sene veya bir kaç sene içinde meydana gelemez; bu, uzun zaman isteyen bir iştir: Yâni Ortaçağ devleti, kültürü ve ekonomisi, uzun süren bir inkişaf ve tekâmül prosesünün mahsulüdür. Ortaçağ da ancak bunun sonunda kat’î şeklini almıştır.

İşte bundan dolayı bugün Eskiçağ ile Ortaçağ devirleri arasındaki hudut, artık elâstikî bir halde bırakılmakta ve böylece ikisi arasında hem birinin sonu, hem de ötekinin başı olarak kıymetlendirilen bir kaç asırlık bir “aralık” veya “intikal” safhası kabul edilmektedir. Mahiyeti bakımından Roma’nın iki suratlı Ianus tanrısına da benzetilen bu intikal safhasında, bitmekte olan bir devrin “eski” unsurları ile başlamakta olan bir diğerinin “yeni” unsurları yan yana yürümekte, fakat “eski”nin damgası hâlâ bariz bir halde gözüktüğü için buna “Geç Antikite” veya “Geç Roma” adı verilmiş bulunmaktadır. Buradaki “eski” tıpkı, bir örtü gibi, artık halk tabakalarının üstünde kalmış ve, misyonu da fiilen bitmiş olan “Roma Devleti”dir. Buradaki “yeni” ise, içeride kaynamağa başlayan bir takım halkî, fikrî ve dinî kudretlerin tesiriyle, bu eski Roma örtüsünden, merkez değiştirerek dışarı çıkmağa çabalayan yeni bir devlettir: Gerçekten, ömrünün sonlarını yaşayan “eski devlet”, bu sıralarda âdeta yeni bir kılığa bürünmekte, sanki başka bir mahiyet almağa doğru gitmektedir: Burada Eskiçağ devletinin bir Ortaçağ devleti haline istihalesi belirmektedir.

Eskiçağ ile Ortaçağ arasındaki intikal devresinde tarih sahnesinde görünmeğe başlayan bu yeni varlığın oluşunda müessir âmiller başlıca üç noktada toplanıyor. Bunlar da, onun hukuk ve ve idarede “romalı”, lisan ve kültürde “hellenistik”, din ve itikatlarda da “hıristiyan” olmasından çıkıyor. Başka bir deyimle, bu “yeni” devletin mahiyeti, Roma devlet sistemine, hellenistik kültüre ve hıristiyan itikatlarına bağlı oluşunda kendisini gösteriyor. Bu üç unsur onda, tarihte bir kerre tahakkuk etmiş bir amalgama halindedir. Bunlardan herhangi biri çıkarılırsa bu tarihî varlık düşünülemez: Roma cihan devleti idesi, hellenistik kültür ve hıristiyanlık itikadı üçlü manzumesi onda, bir devlet ideolojisi halinde en büyük müdafaa silâhı olarak sonuna kadar muhafaza edilmiştir.

Hellenistik kültür ile hıristiyanlık dininin Roma devlet sisteminde birleşmesinden meydana gelen bu tarihî terkip ise ancak, Roma cihan devletinin ağırlık merkezinin, o zamanki Lâtin—Roma Batı dünyasından hellenistik—Şark dünyasına kaydırılması ile fiilen imkân dahiline girmiş görünüyor. Temelleri, M.S. üçüncü asırda Roma cihan devletinin hazırladığı zemin üzerinde atılmış olan bu bina, esas itibariyle, büyük Constantinus (323-337) ile Heraclius (610-641) arasında geçen yaratıcı asırların (Geç Antikite) eseridir. Fakat bu terkip, gözle görünür ifadesini, Roma Cihan Devletinin resmen hıristiyanlaştırılmasında ve, Karadeniz boğazında kâin eski Byzantion'da (İstanbul) devlete yeni bir idare merkezi kurulmasında bulmuştur. İşte, tesirleri tarihî mânada büyük olan bu iki hâdis (hıristiyanlığın eski devlet içinde zaferi ve devlet merkezinin hellenistik Doğuya nakli) ile ki (M. S. dördüncü yüzyılın ilk yarısı) bu tarihî varlık belirlemeğe başlıyor. Kat'î çehresisini bundan sonraki üç asır içinde (Geç Roma devri) alacak olan bu yeni devlete, üçlü bünyesinin belkemiği "Roma" olmasından "Ortaçağ Roma devleti", siklet merkezinin hellenistik Doğuda olmasından "Doğu Roma Devleti", hıristiyan olmasından "Hıristiyan Roma devleti" ve, nihayet, bir de Başkenti "Byzantion"a izafetle "Bizans devleti" demek mutad olmuştur.

İmdi, meydana geliş şeklini ve mahiyetini bu suretle kısaca göstermiş olduğumuz bu devletin eski "Roma" ile ilgili önemli bazı hususiyetlerine temas ederek, yazımızın ikinci kısmını aydınlatacak bir kaç noktayı tebarüz ettirelim ve önce ikisi arasındaki "vahdet" meselesini görelim:

Malûmdur ki Roma Cihan Devletinin muazzam genişliği dolayısıyla bir kişinin bütün iç ve dış politika hâdiselerini gereği gibi takip edebilmesi gittikçe imkânsız hâle geldiği için, daha M.S. ikinci asırdan itibaren bazı hükümdarların yanlarına "ikinci" bir hükümdar aldıkları görülmüştür. M.S. üçüncü yüzyılın sarsıntılar yaratan zorlukları Diocletianus'u bu işte bir sistem aramağa götürdü ve devletin idaresi aynı iktidar salâhiyetlerini haiz fakat idare sahaları territorial bakımdan Doğu ve Batı olarak ayrılan iki (hattâ yardımcıları ile dört) hükümdarın eline verildi. Lâkin onun ölümünden sonra çıkan karışıklıklar sistemin yürümesini aksattı. Ancak Theodosius'un ölümünden (M.S. 395) sonradır ki, oğullarının sahaları

ayırarak birinin devletin Doğu kısmında, ötekini de Batı kısmında saltanat sürmeleri ile, Roma Cihan Devleti artık iki idarî bölgeye ayrılmış bir durum iktisap etti. Bu suretle ikiye ayrılmış görünen devletin parçalarını da “Doğu Roma” ve “Batı Roma” olarak göstermek âdet oldu.

Fakat bu keyfiyet Roma devlet hukukunda —ve binnetice Roma tarihinde— hiç bir ayrılık ifade etmez. Çünkü Roma Cihan Devleti prensipte daima bir “Vahdet” olarak görülmüştür. Gerçekten şunu hatırlatmak lâzımdır ki Roma Cihan Devletini biri Şarkta diğeri de Garpta oturan, salâhiyetleri aynı iki hükümdarın idare etmesi demek olan bu “ayrılık” veya “ikilik”, Roma devlet teorisi bakımından bu cihan devletinin “ideal vahdeti”nin bozulmuş olduğu mânâsını hiç bir zaman tazammun etmemiştir. Çünkü, bu bir “quasi partitio” (sözde bölünme) idi; yâni hakikî bir taksim ve ayırım değil, onun gibi görünen bir şeydi; yoksa aslında böyle bir işlem yoktu. Bundaki maksat da idarî bir kolaylık temin etmekten ibaretti: Aynı Roma kanunları, aynı Roma hükümet prensipleri ve tradisyonları her iki hükümdar tarafından tatbik ediliyordu. Burada aslında bölünmez olan iktidar salâhiyetleri (imperium), bir değil iki hükümdar tarafından kullanılıyordu. (Zâten Cumhuriyet devrinde de bunun benzeri mevcuttur). Bundan dolayıdır ki devletin Batı kısmındaki son hükümdar Romulus Augustulus’un saltanatına müstevlî Germenler tarafından son verildiği zaman (M.S. 476) dahi, bu devlet teorisi değişmemiştir; Çünkü o zaman yalnızca “quasi partitio” (sözde bölünme) son bulmuş ve, binnetice, Batıdaki hükümdarın iktidar hakları tekrar Doğudakine geçerek, iki elde olan otorite ve salâhiyet (imperium) bir kerre daha “tek” elde toplanmıştır. O zaman devletin hükümdarsız kalmış olan Batı kısmını, müstevlîlerin uzun müddet -sözde de olsa- Doğudaki tek hükümdar “namına” idare etmiş olması, bu vahdet suurunun ne kadar kuvvetli kaldığını gösterebilir.

Roma Cihan Devletinin bu ideel vahdeti ancak, M. S. dokuzuncu asır başında, Franklar kralı Büyük Karl’ın (Charlemagne) Roma’da, Papa’nın eliyle taç giymesi neticesinde (24.XII.800), Batıda, Doğudaki Roma devletinden tamamiyle ayrılan yeni bir devletin (Mukaddes Roma - Germen İmparatorluğu”) kurulmasıyla, devlet hukuku yönünden bozulmuş görünüyor. Filhakika, bundan sonra

artık Doğuda ve Batıda, inkişaf ve tekâmül istikametleri birbirinden - müşterek olan Roma adına rağmen - farklı olan iki ayrı devlet mevcuttur. Bununla beraber, Doğudaki devlet (Doğu Roma veya Bizans), bunu da başkalarını da hiçe sayarak, gene "ideel vahdet" prensibini bırakmamış, ömrünün sonuna kadar, eski "Roma Cihan Devleti"ne veraset iddia etmek suretiyle - fiilen yalnız Doğudaki yerlere ve bazen de yalnız Başşehre hükmetmesine rağmen - istilâya uğramış kısımları daima, tekrar kazanılması gereken devlet toprakları addetmiştir : Yani "eski"nin mirasçısı olarak onun topraklarında başka hiç bir devlet tanınamıştır.

Şu halde, Doğu Roma veya Bizans diye adlandırılan yeni devlet, bu "vahdet" prensibi bakımından, eski "Roma Cihan Devleti"nin bir devamıdır denebilir. Böyle olunca tarihi de, hiç değilse şeklen, Roma tarihinin yeni bir devri olarak mutalâa edilecektir. Nitekim bu Geç Antikitenin sonuna (M.S. VII. asır) kadar kat'î olarak böyledir. Filhakika, tarihî seyri de gösteriyor ki, etnik bakımdan gayri mütecanis olan bu yeni devlet, ancak "Roma" devlet idesi ve şuuru ile ayakta tutulabilmiştir. Roma'nın adı bu devlet yaşadıkça devam etmiş ve, hattâ, devlet dünya haritasından silindikten sonra dahi, toprakları üstünden kaybolmamıştır. Eski Roma devlet tradisyonu bundaki siyasi düşünce ve iradeye nihayete kadar hâkim olmuş, devletin dış âleme karşı tutumunu da, eski "Roma Cihan Devleti"ndeki üniversal devlet idesi tâyin etmiştir. Bundan dolayı, devletin başında gelip geçen bütün hükümdarlar kendilerini, hep eski Roma hükümdarları olarak görmüş, ve onların halefleri sıfatiyle daima eski Roma mazisinden kalmış en yüksek otorite olarak tanıtmağa çalışmışlardır : Hattâ, büyük bir iddia olmazsa denebilir ki, bu devlet ve onun hükümdarları bu "ide"yi onu istihlâf edenlere de miras bırakmışlardır.

Doğu Roma veya Bizans devleti ile eski Roma arasındaki "ideel vahdet" üzerinde bu kadarla iktifa ederek biraz da, gene onunla ilgili ve bizim için burada lüzumlu, başka bir hususa geçelim : Bu, cihan tarihine "tam Devlet" mefhumunu miras bırakmış olan eski Roma'nın yarattığı ve yaşattığı "devlet süpremasisi"nin bu devlette de muhafaza ve idamesi meselesidir. Gerçekten, devlet süpremasisi hakkındaki eski Roma konsepsiyonunun ve bunun neticesi olan "merkeziyetçi devlet idesi"nin bu devlette de yaşamasıdır ki, Doğu

Roma veya Bizans devletinin yalnız eski ile “ideel vahdeti”ni sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, medeniyet ve kültürünün de, Ortaçağın küçük devletler dünyası içinde kendine has inkişaf ve temadiyetini tâyin etmiş bulunuyor. Hattâ bir bakıma denebilir ki, bunu Batı Avrupa inkişafından esashî şekilde ayıran hususiyetlerin başlıca kaynağı buradadır.

Şimdi, bunun en önemli tezahür ve tecelli yerlerini ve şekillerini kısaca sıralıyalım ve önce devlet ve hükûmet kudretini temsil eden en yüksek otorite olarak “hükümdar”dan başlayalım. Çünkü bu mefhum bir çok hususları aydınlatabilecek mahiyettedir.

Filhakika burada uzun uzadıya tafsile lüzum yoktur ki, Doğu Roma veya Bizans devleti bir Ortaçağ devleti olarak bütün hüviyeti ile belirmeğe başladığı zaman, Akdeniz kültür çevresinde, Batının mahallî idarelere boğulmuş “küçük devletler dünyasına” mukabil, sahası içinde bütün kudret ve salâhiyetlerin bir “devlet” ve bir “kişi” elinde toplandığı tek devlet ve hükümdar burada idi. Bu hükümdar devletin tamamıyeti içinde, “en yüksek iktidar ve salâhiyet kudreti “demek olan “imperium” ile techiz edilmişti. Menşei çok eski Roma siyâsî ananelerine kadar geri giden ve, devlet süpremasisini devam ettirmek bakımından Roma esas teşkilâtının belkemiği mesabesinde olan “imperium” mefhumu, eski Roma kırallarının “kayıtsız şartsız hükümlanlık” kudretini, çeşitli şekillerle, evvelâ Cumhuriyet consul’lerine, bunlardan Roma Cihan Devletinin ilk hükümdarı Augustus’un “principatus”una ve, nihayet bundan da Diocletianus ile başlayan “dominatus” (mutlak monarşi) devrinin “otokrat” hükümdarlarına bağlamış bulunuyor.

Analogisi İlkçağda ancak Eski Şarkın despot hükümdarlarında bulunabilen ve büyük Constantinus’un, Doğu Roma’nın ilk hıristiyan hükümdarı olarak, eski Roma devlet supremasisine yeni bir şekil vermesi ile katî hüviyetini almış bulunan bu “mutlak monarşi” sisteminde monarş, askerî, mülkî ve adlî, bütün devlet idaresini elinde bulundurduktan başka devlette “tek” kanun vazı olarak bütün hukukun da kaynağıdır. Hudutsuz yetkilere sahiptir ve yalnız Allah’a karşı sorumludur; Otoritesine de ancak kendisi tahdidler koymaktadır : İktidarı kendilerinden aldığı sureta göstermeğe çalıştığı eski Roma devlet müesseseleri artık birer formalite kalıplarından başka birşey değildir. Çünkü, bu hükümdar artık dünyevî

kudretlerden ziyade “Tanrı” iradesine dayanmaktadır. Gerçekten, hazırlanmasında asırların biriktirdiği bir takım Şark düşüncesi ve tasavvurlarının büyük tesiri ve hissesi olan, resmî ve gayri resmî propagandalar, kendisinin yer yüzüne insanları idare için Tanrı tarafından gönderilmiş mukaddes bir “kişi” olduğunu her tarafta yaymak suretiyle onu, ülûhiyetin kâinat üzerine olan hükümranlığını dünya üstünde temsil eden bir şahsiyet haline getirmiştir. Böylece, burada hükümranlığın hem dünyevî hem de uhrevî timsali haline gelen bu monarş, kendisinin de inandığını gösterdiği bir inancın (hıristiyanlık) koruyucusu olarak bu hıristiyan devlet içinde insanların tek “efendi”si (dominus). bizzat devletin ise, âdetâ canlı bir senbolü olmuştur. Tanrısı ile direkt münasebette bulunduğu iddiasıyla dünyevî ve beşerî atmosferden gittikçe uzaklaştığı ve, böylece, tanrısal şereflere mazhar olduğu için de, nev’i kendisine has siyâsî-dinî bir kültürün mevzuu olmuştur. Artık kutsileştirilmiş olan şahsiyetinin kudreti, yalnız sarayında her gün yapılan merasimlerde değil, belki, onu tasvir eden her resimde, onun etrafını çevreleyen her şeyde, onun halka söylediği veya ona söylenen her sözde ifadesini bulmaktadır. Azametini hissettirmek için haricî şekli ile de etrafındakilerden ayrılmış, artık “teb’a”sı olan vatandaş ise, karşısında sanki “uşak” menzelesine inmiştir. Dışarda görünmesi de dinî merasime tâbi olduğu için, yüzünü görmek saadetine nail olanlar, en yüksek mevkilerde dahi bulunsalar, etek öpmek veya hattâ, secdeye varmak suretiyle, onu selâmlamak zorundadır.

İşte, hükümdarların kısaca anlattığımız bu kudret ve azametlerinde teşahhus etmiş olan o eski devlet süpremasisi düşüncesi, Doğu Roma devletinin siyâsî hayatında bütün devamınca bir “aksiom” halinde yaşamış bulunuyor. Devlet ve cemiyet hayatının her ephesinde bunun çeşitli tezahürleri görülmektedir. Bunun dinî müesseseler sahasındaki tecellî ve tezahürünü müşahede için, bu “hıristiyan devlet” içindeki “hıristiyan kilise”sinin durumuna bir göz atmak kâfidir : Gerçekten, bu devletteki öyle kuvvetli bir devlet süpremasisi tezahürü idi ki, Doğu Roma veya Bizans devletinin, cemiyetin bütün mânevî hayatına süratle hükmetmeğe muvaffak olan, “kilise” si bile, en kuvvetli zamanlarında dahi, onu bozmağa ve yıkmağa muktedir olamamıştır. Tersine, kilise burada onun bütün icaplarını ve neticelerini kabullenmek zorunda kalmış ve, kendi mevkiini

de ancak, hükümdarların, kilisenin müzaheretinden müstağnî kalamadığını gösteren bir takım hatalı hareketlerini istismar suretiyle emniyet altına alabilmiştir. Fakat, kilise bu “kabullenme” ile, tabii ve zarurî olarak, kendisinin müstakil hareketlerine de zincir vurmuştur. Böylece işte, bu devlette dinî sahada da “son merci” olarak kalmış olan hükümdar, en huysuz ve inatçı patrikleri bile daima yerlerinden atmak kudretini göstermiştir. Bundan dolayıdır ki, burada bir “Doğu Roma Papalığı” kurulamamıştır; Patrik yalnız ve ancak bir “din işleri nazırı” olarak yerinde kalmıştır. Buna mukabil Batıda, barbar istilâları ile çökmüş olan Roma idaresinden sonra canlı bir kudret olarak böyle bir devlet süpremasisi tezahürü olmadığı içindir ki, oradaki “kilise”, hürriyetini iddiaya ve nihayet istiklâlini ilâna muvaffak olabilmiştir.

Bütün bunlar bize, Doğu Roma “hıristiyan” devleti içinde, genel olarak “devlet kudreti” ile “kilise kudreti” arasında niçin bir “tezad” veya “gerginlik” olmadığını anlatmağa kâfidir. Gerçekten, bu devlet için bu bakımdan belki de en karakteristik cihet, devlet süpremasisinin ağırlığı yüzünden bunların arasında meydana gelmiş olan içten münasebet ve hattâ sıkı bağılıktır denebilir. Bundan dolayıdır ki, burada her ikisi sanki bir devlet-kilise organizması halinde birleşmiş gibi görünür. Yani burada devlet ve kilise âdetâ bir “vahdet” halindedir; her ikisinin birleşmesi devlet süpremasisi icabı olarak “dünya nizamı” için, her halde zarurî görülmüş, ve böylece, biri öteki olmadan düşünülmez bir hale gelmiştir. İki arasındaki bu bağılılık tabiatıyla, “menfaat beraberliğini”de sonuçlamıştır. Onun içindir ki, Tanrı iradesinin tecellisi demek olan “dünya nizamı”nı, şu veya bu suretle bozmağa matuf teşebbüslere karşı her ikisi birden, maksad ve gayelerini müdrük bir şekilde, müştereken harekete geçerler. Bu hareketler ister hükümdarın iç veya dış hasımları tarafından gelsin, isterse kilise düşmanlarının parçalayıcı kudretlerinden çıksın, karşılarına daima ikisinin “müttehit” cephesi kurulur ve, böylece, “dünya nizamı”nın bozulması önlenir. Devlet süpremasisinin bu suretle tezahürü neticesindedir ki, Doğu Roma veya Bizans devletinde kilise üstünde hükümdar kudretinin ağırlığı bütün tarihi boyunca hissedilmiş ve bu, onun için tipik ve belki de normal bir hususiyet olarak kalmıştır.

Burada bütün kudretiyle duyulan devlet süpremasisinin istinat noktalarından birini, hiç şüphe yok ki, devletin “hukuk sisteminde” aramak lâzımdır. Filhakika, burada, vahdetli devlet prensibini ayakta tutan ve, binnetice, devlet süpremasisini muhafaza eden unsurlar arasında “hukuk hâkimiyeti”nin gayrı şahsî otoritesi daima ön plânda görülmektedir. Çünkü bu hukuk hayat kudretini devletteki en yüksek iktidar makamının çeşmesinden, yâni hükümdardan almakta ve, arkasında da asırların müeyyide ve prestijini taşımaktadır: Bu hukuk ise, çok kavimli bir devletin yüklendiği mesuliyetlere intibak etmek için sahasını mütemadiyen genişlettiği halde, kendi içinde saklı konservatizmada eski İtalya “şehir devleti”nin darlığı ve sıklığını aksettirmekte devam etmiş olan “Roma hukuk sistemi”dir.

Gerçekten burada, yalnız devlet süpremasisinin muhafaza ve idamesi bakımından değil, belki alelittlak bütün devlet hayatı için, en önemli görünen cihet, eski Roma hukuk tasavvurları ve normlarının, Lâtincenin devlette resmî işlerden çekilmesinden sonra bile, umumî ve hususî hayatın hem iskelet ve çerçevesi hem de mekanizması olmakta devam etmesi keyfiyetidir: Bu devlette ne Başkent Hellen muhiti, ne de ortalıktaki her şeyi yıkağa çalışan idealleriyle “hıristiyanlık”, eski “putperest” Roma’nın hukuk sahasındaki mânevî etkisini durdurabilmiştir. Bu devletin en büyük hukuk eseri, koyu bir hıristiyan olan Iustinianus’un meşhur “corpus iuris”i (Kanun mecellesi) dahi, eski Roma’nın putperest klâsik hukukçularının görüş ve prensiplerine şuurlu bir bağlanışın ifadesidir. Yani dikkat edilmesi gereken mesele, bu hıristiyan devlette bir “hıristiyan hukuku”nun doğmamış veya, daha doğrusu, doğamamış olmasıdır. Filhakika Batıda, Roma hukuk ve kanununu yaratan devlet idaresinin başka ellere geçmesiyle Roma devlet süpremasisi şuuru kaybolup gittiği ve herhangi bir putperest devletten miras kalmış bir “medenî hukuk” olmadığı içindir ki, bir “Hıristiyan hukuku” doğabilmiştir. Fakat burada, devlet süpremasisinin kudreti dolayısıyla, kilise nasıl devlet otoritesini yıkağa kadar olamadı ise, öylece devlet hukuk ve kanununu da tadil ve tağyire muktedir olamamıştır. Garibi şu ki, kilise, devletin aslında putperest bir bencillik içinde kökleşmiş olan hukuk ve kanunlarını (Roma hukuku) hıristiyanlık prensiplerine göre tadil ettirmek için bizzat herhangi ciddi bir

teşebbüste de bulunmamıştır: Bir defa, bunu, aslında “râfîzî” olan “tasvir kırıcı” hükümdarlara bırakmış, fakat işler çatallaşınca, bunların eserini lânetleyerek tekrar eski Roma tradisyonlarına dönmüştür. Yâni İslâmiyetin muvaffakiyetle başarmış olduğu bir işi, buradaki hıristiyan kilisesi, yapamamıştır.

Şimdi, devlet süpremasisinin başka bir tezahür sahasına geçelim. Hiç şüphesiz devlet süpremasisinin zaferi aynı zamanda “merkeziyetçilik” zaferi demektir. Doğu Roma’da da bütün kudret ve iktidar Başkent’in surları içinde tekâsûf etmiştir. Tabiatıyla burada da “asılzade”ler mevcuttu ve bunların eyaletlerde geniş arazileri vardı. Fakat buralardan gelen bütün kazançlar ancak devlet merkezinde kıymet kazanabiliyor, ancak burada “kudret” bakımından kullanma zemini bulabiliyordu. İşte, Doğu Roma veya Bizans devleti, devlet süpremasisinin zaferi neticesi olan bu merkeziyetçi tradisyonu da muhafaza ettiği için dir ki, burada Batı nümunesinde bir “mahalli” feodal asılzadelik türetmemiş görünüyor. Bu devlette feodal asılzade, zarurî olarak daima devletin hayat merkezi olan Başşehre gelmiş ve orada yaşamıştır. Çünkü onun hürs ve tamahını ancak burası tatmin edebilmiştir. Bunlardan nüfuz ve itibar hürsiyle yanan çoğunun daimî arzusu, idare merkezindeki memuriyet asilleri çerçevesi içine girmek olduğu için, eyaletlerden gelen kazançlarını hep, burada ilerlemek, unvan ve memuriyet tevcihlerine nail olmak amacıyla, merkezdeki hükümdar sarayı için kullanmışlardır. Bundan dolayıdır ki, Doğu Roma devletinde feodal asillerin mütehit bir halde hükümdara karşı muhafaleti pek görülmemiştir. Siyasi ihtirası olanların başlıca gayesi, Başkentteki en yüksek iktidar mevkiini ele geçirmek olduğu için, hükümdarlar da onları birbirlerine karşı çıkartmak suretiyle tehlikeyi bertaraf etmesini bilmişlerdir. Yâni burada, saltanatta iken tâcını ve hattâ bazan da kafasını kaybeden bir çok hükümdarlar, toplu bir asiller cephesi karşısında zebun olmanın değil, belki yükselmek isteyen kudretli tek kişilere karşı kâfi entrika çevirememiş olmanın cezasını çekmişlerdir.

Doğu Roma veya Bizans devletinde, yukarıdan beri anlattığımız, eski Roma ile olan “ideel vahdet”i temin etme ve devlet süpremasisini devam ettirme bakımından önemle üzerinde durulacak bir husus ta, burada “bürokrasi”nin devlet hayatı içindeki mevkii ve kudretidir. Şu cihet aşikârdır ki, devletin organik vahdeti devam

edecek, devlet süpremasisi muhafaza edilecekse, Başşehirdeki hükümdardan en küçük devlet memuruna kadar giden emir hiyerarşisinin, her ne bahasına olursa olsun, kuvvetli bir şekilde ayakta tutulması icap ederdi. İşte burada devlet, bu işi de, merkezî kontrol ve mahallî salâhiyeti çok ahenkli bir nispette kombine etmek suretiyle başarmış görünüyor. Bu hususiyet dolayısıyla ki, meydana getirilen idare şekli, Şark ve Garbin muasır feodal veya şahsî idare sistemlerine karşı açık bir üstünlük göstermektedir : Bu bakımdan idarede en karakteristik cihet burada askerî ve sivil kudretin birbirinden ayrılmış olmasıdır. Bir çok sahalarda icra makamlarına, memurlara birbirini kontrol salâhiyeti verilmiştir. Böylece en yüksekinden en aşağı derecesine kadar bütün memur şebekesi -açık ve kapalı nezaret altında bulundurulularak haklarında siciller tutulmuştur. Fakat asıl dikkate şayan olan cihet, bu devletteki memurların, yukarıdan esen bu "itimatsızlık" havasına rağmen, hükümdarlarına daima sadakatle hizmet etmiş olmalarıdır. Belki de bundan dolayı bunların memleketi, çok defa, devlet süpremasisinin gerektirdiğinden, ve hattâ bazen bizzat hükümdardan da sert idare ettikleri görülmüştür. Fakat, onların devleti ve cemiyeti sert bir şekilde idare etmesi ve buna hükümdarların göz yumması, ekser ahvelde, devletin ağır basan iktisadî, ve siyasî güçlükleri halletmesinde başlıca âmil olmuştur.

Fakat, burada bizim için en önemli cihet, idarenin bel kemiği olarak devleti ayakta tutan ve fiilen devlet süpremasisinin muhafazasına yarayan bu memur şebekesinin nasıl işlediğinden ziyade, onun tereküp ve teşekkül tarzıdır : Gerçekten burada da söylemek lâzımdır ki, Doğu Roma veya Bizans devleti, tıpkı eski "Roma Cihan Devleti" gibi yabancıları, yalnız sınırları içine almakta değil, teşkilâtına kabul etmekte de geniş kalpli davranmıştır : Burada hangi kavimden olursa olsun kabiliyetli olan herkes, devlet dinini kabul edince, devlet hizmetinde bir yer bulmağa muktedir olmuştur. Yâni devlet burada istidât ve kabiliyetleri bir çok kaynaklardan çekmek kudret ve basiretini göstermiştir. Fakat, birer fert olarak devlet hizmetine girmiş olan bu yabancılar, devletin sistemi içinde eriyip gitmişlerdir. Gerçi bunlar sisteme her defasında yeni bir hayat veriyorlardı; Fakat bizatihi bu sistemin kendisi tasavvur edilemeyecek kadar eski idi : Yâni onlardan çok kuvvetli idi. Binaenaleyh, yeni gelenler bütün gayretlerine rağmen sistemi değiştirmediler, daha doğrusu de-ğiş-

tiremediler. Böylece, Doğu Roma veya Bizans devlet hayatının çerçevesi esasta aynı kaldı. Burada arasıra canlanmalar olmamış değildir. Fakat bu devletin her canlanması, “tradisyon”un bir kerre daha kendisini göstermesi şeklinden başka bir şey olamamıştır.

İşte, Doğu Roma veya Bizans devleti tarihinin, onu sathî bir şekilde müşahede edenlere, hiç değişmeyen bir “statizma” intibasını vermesi bundandır. Fakat, derince bir tetkik ile bu ilk intiba kaybolur ve onun bir asrının ötekine benzemediği yavaş yavaş meydana çıkar. Burada hayatın daima tevarüs edilmiş kalıplar içinde ifadesini bulmakta gözükmesi, devletin, başlıca hayat kudretlerini, çok eski tradisyonların kaynaklarından almasından çıkmaktadır. Gerçekten, Doğu Roma veya Bizans devleti, nasıl “hellenizma” tradisyonlarına dayanmış bir halde asırlarca Batının kültür merkezi olarak kalmış ise, öylece işte, eski Roma tradisyonlarına (devlet vahdeti ve devlet süpremasisi) dayanmış ve bağlı bir halde Ortaçağ dünyasında “devlet” olarak kendini muhafaza ve idame etmiş ve hattâ, bunları kendinden sonrakilere de miras bırakmıştır.

II

Doğu Roma denilen bu Hıristiyan Roma veya Bizans devleti tarihine yapılacak sathî bir bakış bile gösterebilir ki, bu devletin eski Roma cihan devleti ile olan ideel vahdetini ve onunla ilgili devlet süpremasisi kudretini, eski Roma şuuru içinde bütün enerjisi ile ayakta tutmağa çalışmış olan hükümdarların en büyüğü ve tetkike değer olanı İustinianus'tur. İustinianus, M.S 482'de bugünkü Üsküp ile Niş dolaylarında bulunan Taurision'da doğmuştur. Thrako-İllyr aslından romanize edilmiş bir köylü ailesinin oğludur. Başkentte hükümdar sarayındaki muhafız alayına asker olarak daha önce nasılsa intisap etmiş olan dayısı İustinus tarafından erkenden hükümet merkezine aldırılmış ve buradaki mekteplerde ve yüksek fikir muhiti içinde yetiştirilmiştir. Zeki ve çalışkan olan İustinianus böylece iyi bir hıristiyan-Romalı tahsil ve terbiyesi görerek zamanın bilgili adamları arasına girmiştir. Dayısı İustinus, yükselmiş olduğu muhafız alayı kumandanlığında çevirdiği entrikalar sayesinde, M.S. 518'de hükümdar olduğu zaman, münevver bir prens olmak için icap eden bütün tahsili yapmasına ihtimam ettiği yeğeni İustinianus,

artık karakteri teşekkül etmiş, kafası olgunlaşmış otuz altı yaşında bir adam olarak yeni hükümdara yardıma hazır bir hale gelmiş bulunuyordu.

İustinianus dayısının bu husustaki gayret ve ihtimamlarına lâyık olduğunu göstermekte gecikmemiştir : Esasen yaşı geçkin bir adam olan İustinus, sivil idareden pek anlamadığı için kendisini yeğeninin yardımı ile tamamlamak zorunda idi. Bundan faydalanan İustinianus, ihtiyar dayısına bir çok ahvalde naip gibi hareket ederek yavaş yavaş bütün idareye hâkim olmağa başladı. Dayısının hüsnü niyyeti kendisini adım adım tâç ve tahta yaklaştırdı. İustinus'a mânevî evlât olmak suretiyle hukuken hükümdara bağlandıktan sonra, ona resmen yardımcı da oldu (Nisan 527). Zaten çoktandır devleti fiilen o idare ediyor, yalnız başına kalacağı zamanı bekliyordu. Çok geçmeden nihayet bu da oldu : İustinus aynı senenin ağustos ayında vefat edince, kırk beş yaşında olarak, Birinci İustinianus adıyla, Doğu Roma veya Bizans devletinin mukadderatına kendi başına hükmetmeğe başladı.

Bu suretle, bir çok defalar olduğu gibi, şimdi gene, devletin periferisinden gelen bir köylü çocuğu Roma caesar'larının tahtına oturarak onların varisi oluyordu. Fakat, bu devlete hükümdar namzedi olarak her bakımdan en iyi şekilde yetişmiş olan İustinianus, daha tahta oturduğu günden itibaren, başlıca iki büyük işle kendisini vazifeli görmüştür. Bunlardan biri, çoktandır fiilen bozulmuş ve, yalnız ideel mahiyette kalmış olan "Roma Cihan Devleti" vahdetini, şimdi hıristiyan olan bu devleti Akdeniz havzasında bir tek hıristiyan-ortodoks devlet olarak eski halinde ihya etmek suretiyle, tekrar tesis etmek, ötekisi de, bu devlet içinde devlet süpremasisi kudretini, belki de devletin görüp göreceği, en yüksek seviyyeye çıkarmak olmuştur. İustinianus bunları kendisine en büyük ideal ve, hattâ en mukaddes misyon olarak görmüş, bütün politikasını bu ideal ve misyonun tahakkuku hizmetine sokmuştur. Bundan dolayı denebilir ki, vesikalarında Lâtince hâlâ resmî lisan, kendisi hâlâ Roma Cihan Devleti (imperium Romanum) olarak görülen bu devletin hükümdarı İustinianus, bir bakıma, Bizans kaiser'i olmaktan ziyade, gerçekten bir 'Roma caesar'ıdır. fakat bunların bu mânada belki de sonucusudur. Ancak İustinianus, Bizans devleti denilen tarihî varlığın son temel taş-

larını koymuş olmasından dolayı da, belki ilk Bizans hükümdarı olmaktadır. Çünkü İustinianus, hem fatih, hem vazı-kanun, hem de reformatör olmak haysiyet ve faaliyetiyle, burada kendinden sonraki bin senelik bir realitenin temelini atmış, veya hiç değilse, atılmış olanı genişletmiş ve sağlamlaştırmıştır.

İustinianus, 527'den itibaren 83 yaşında ölüm yılı olan 565 senesine kadar, tam otuz sekiz yıl yalnız başına hükümdarlık etmiştir. Dayısı ile beraber çalıştığı ve onun namına hüküm sürdüğü zaman da hesaba katılırsa, takriben yarım asır bir müddet, Doğu Roma veya Bizans devletinin mukadderatını İustinianus'un idaresi tâyin etmiştir denebilir. Fakat, asrın diğer hükümdarları onun yanında çok sönük kaldıkları için İustinianus hemen bütün altıncı yüzyıla damgasını vurmuş gibi görünmektedir. O kadar ki, yalnız kendisinin zamanına değil, çok defa bütün bu asra "İustinianus devri" demek âdet olmuştur.

İustinianus devri, şüphe yok ki, tarihin -Akdeniz kültür çevresi tarihinin- en önemli dönüm noktalarından biridir : Bu zaman, Eski-çağdan Ortaçağa intikal devrini mühürleyen ve, gerek Şark ve gerekse Garp Ortaçağ kavimlerinin siyasî -hattâ mânevî- inkişafı için lâzımgelen şartları yaratmış olan bir tarihî tahammur devresidir. Böyle bir tarihî tahammur devresinin önem ve azameti herkesçe takdir ve teslim edilmekle beraber, bunu unsurları ile birlikte şimdiye kadar kimse, etraflı bir şekilde, tahlil ve izaha girişmemiştir. Anlaşıyor ki bu iş, bir Alman tarihçisinin senelerce kafasını yormuş ve nihayet onun âdeta hayat vazifesi haline gelmiştir : Köln (Kolonya) üniversitesi profesörlerinden Berthold Rubin'in "İustinianus zamanı" adıyla çıkarmağa başladığı -yukarda adını verdiğimiz- büyük eser serisi bunu bize göstermektedir.

B. Rubin, İustinianus hakkında etüd ve araştırmalarına daha 1937 sıralarında başlamış bulunuyordu. İkinci cihan savaşında askere gittiği için tetkiklerini gereği gibi devam ettiremedi. Üstelik bombardımanlar kütüphanesini ve dokümanlarının büyük bir kısmını harap etmişti. Fakat B. Rubin, Rusya'daki esaretinden döner dönmez, tekrar işe koyuldu. Göstermek istediği devir hakkında tam bir tablo verebilmek için, tasarladığı sentezi dört büyük cilt içinde çıkarmağa karar verdi. Bu ciltlerin ilk ikisi

İustinianus'un politikasına ve harp hareketlerine, son ikisi de hükümdarın hayatındaki diğer hususlarla ondan sonraki hâdiselere tahsis edilecekti. Bir taraftan müsveddelerinin kısmen kaybolmuş olması, diğer taraftan da, harp sonrası devrin güçlükleri eserin çıkmasını geciktirdi. Fakat, azmi ve enerjisi ile nihayet meramında muvaffak oldu. Eserinin ilk cildi artık ilim dünyası önüne serilmiş bulunuyor.

Beşyüz elli sahife kadar tutan bu ilk cildin muhtevası başlıca dört kısma ayrılmıştır. Bunların birincisi olan ve, "mazinin mirası, birlikte mesul olan hâdiseler, şahsiyetler ve görüşler" başlığını taşıyan "giriş" kısmında (s.I-78) yazar, İustinianus ve zamanı hakkında, cihan tarihi muvacehesinde edindiği bazı görüşleri serdettikten sonra (s.I-5), çok geniş tutulmuş bir geriye bakış yapıyor (s.5-78). Burada, önce "hükümdar" tablosunun, en eski devirlerden (Eski Şark) Diocletianus ve Constantinus'a kadar olan zaman içindeki değişmelerine dair umumî bir fikir veriliyor (s.6-23) ve, arkasından, Constantinus'tan Anastasius'a kadar olan ilgili hâdiseler gösterilerek (s. 24-50) İustinianus sülâlesinin kuruluşundaki durumlar naklediliyor. Yazar burada, M.S. üçüncü ile altıncı asır arasındaki Roma tarihinin kısa bir hulâsası içinde, İustinianus devrini anlaşılabilir bir hale getiren şartları tebarüz ettirmeye çalışmaktadır. Bu suretle, Doğu Roma veya Bizans devletinin tarihî oluş şartlarını toplamakta olan bu kısımda, aynı zamanda, onun Eskiçağ ile Ortaçağ arası "intikal" devrindeki inkişafını tâyin eden faktörler üzerinde yazarın araştırma metodları ile hüküm verme kabiliyeti de açıkça ortaya çıkmaktadır.

Yazarın arzusu devrin bilhassa fikrî ve ruhî bakımdan anlaşılması olduğu için, bu kısımda ilk ele aldığı mesele, İustinianus'un kafasındaki "devlet süpremasisi" konseptinin esaslı tandanslarını izah etmek olmuştur. Çünkü bu konsept onun bütün politikasına hâkimdir ve onda, "dünyaya hâkimiyet" hakkındaki Roma düşünce ve iddiasını, Tanrı'nın bu dünyadaki mümessili olan ve iktidarını da ondan almış bulunan bu hükümdarın idaresindeki "hıristiyan devlet" nosyonu ile birleştirmiştir. Bu doktrinin nasıl meydana geldiğini göstermek için de yazar, nüanslara fevkalâ dedikkat ederek, Eski Şarktaki monarşi idelerinin Eski Garbe ne getirdiğini araştırmak suretiyle hellenistik krallıklara ve bunlardan da Roma'ya geçmektedir. Bu arada monarş ve monarşi hakkın-

daki Eski Şark idelerini Roma devletinde ilk önce esas teşkilâta ve teşrifata sokmuş olan Diocletianus'a ve, devlet merkezini Batıdaki Roma'dan Doğudaki Byzantion'a getirmiş bulunan Constantinus'a da lâzım ve lâyük yerleri vermiş olan yazar, Doğu Roma veya Bizans devletinin âdeta bir "prehistorya ve protohistorya"sını çizmiş olmaktadır. Bunların içinde, aynı zamanda, devletin Constantinus'tan İustinianus sülâlesinin kuruluşuna kadarki tarihinin ana hatları içinde büyük sosyal, dinî, etnik ve hattâ askerî kuvvetlerin, siyasî inkişafılara nasıl tesir ettikleri de gösterilmiştir.

Fakat, tarihçinin vazifesi yalnızca hâdiseleri toplamak, tasnif etmek, onları tefsir ve izah etmekle de kalmıyor; Oluşları kavrayabilmek için devrin şahsiyetlerini de tahlil ederek anlamak lâzımdır. Yazar bunu da ihmal etmemiş ve yukarıdakini takip eden ikinci kısımda (s. 79-121) haklı olarak, en büyükleri olan İustinianus ile zevcesi Theodora'nın şahsiyetlerini incelemiştir. Yazarın bu hususta Psikoloji gibi bazı ilimlerin yardımı ile kazandığı tablo, şimdiki kadarki bilgilerimizi derinleştirmekte ve daha İustinianus'un zamanında muasırlarının yaptıkları müşahedelerdeki görüş keskinliği hakkında kıymetli deliller vermektedir. İçinde Hükümdar ve zevcesinin şahsiyetleri çok etraflı şekilde tetkik edilmiş olan (meselâ menşeleri, dış görünüşleri, karakterleri, tahsil ve terbiyeleri v.s.) ve, daha ziyade Theodora'nın mukadderatına fazla alâka duyulduğu hissini veren bu kısım, fevkalâde canlı tasvir edilmiştir. Burada İustinianus, tahsili yüksek, çok çalışkan, bazen yumuşak ve âlicenap, fakat umumiyetle sert ve otoriter, kendisinin ilâhî hükümdarlık vazifesine şuurlu, eski Roma'dan gelen devlet vahdeti fikri ile devlet süpremasisini her şeyin üstünde tutan ideal bir hükümdar tipi olarak görünüyor. Filhakika yazara göre İustinianus, çok eski zamanlardan beri sayısız nesillerin üzerinde çalışmış oldukları bütün hükümdar tasavvurlarının yaşayan bir "şahıslaşmış hali"dir. Onun şahsında bütün eski fikir ve tasavvurlar toplanmış ve yeni bir kudretle Şark ve Garbın muahhar inkişafı için her tarafa yayılmıştır (s.97).

Bununla beraber gene yazara göre İustinianus, kendisinin âdetâ diğer bir "parçası" olan Theodora olmasaydı bi'd'ğimiz İustinianus olamazdı. Burada Eski Şarkın Semiramis'i, Fransızların Jean d'Arc'ı ve Goethe'nin Helena'sı ile dahi mukayase edilmiş olan bu kadınla İustinianus, zamanlarının tarihî mukadderatını yaratmada, bir-

birlerini tamamlayan, kafalarına o zamanki dünya hâdiseleri aynı şekilde inikâs eden kişiler olarak gösterilmektedir. Bundan dolayıdır ki “ne İustinianus ne de zamanı ve devri Theodora’sız anlaşılabilir” (s. 98). Yazarın haklı olarak İustinianus’tan fazla Theodora ile meşgul olması da bundandır. Bir sirk fahişeliğinden hükümdar zevceliğine yükselmiş olan Theodora, iradesine herkesi râm eden, kendi nizamı çapında büyük bir kadın olarak, kocası üzerinde öylesine bir tesir ve nüfuzla sahip olmuştur ki, ölümünden sonra dahi hükümdarın faaliyetlerinde mevcudiyeti hissedilmiştir.

Kitapta bundan sonra “cihan devleti idesi ve hükümdar kritiği” başlığı altında genişçe tutulmuş bir kısım geliyor. İustinianus zamanına ait kaynaklar da burada işlenip tenkid edildiğinden bu kısım başlı başına bir monografi olacak mahiyettedir (s. 122-244). Yazar burada, İustinianus devrinin daha ziyade “ideler tarihi” ile meşguldür ve başlıca emeli “siyasî ideolojiyi teşhis” etmektir. Yazar bu ideler tarihi tetkikinin sonunda, İustinianus’un “Roma Cihan Devleti” idesinin harareti ile hiç bir hükümdarda görülmemiş derecede meşbu bulunduğunu ve onun reel politikasına, her şeyden evvel, bu idenin istikamet verdiğini, motiflerini tâyin ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Gerçekten, “Roma Cihan Devleti” idesi, yukarıda söylediğimiz gibi, Doğu Roma veya Bizans devletinin, başlıca muharrik kudreti olarak çoktandır tamamiyle reel bir politika unsuru haline gelmiş, ve nihayet, mukadderat tarafından tevcih edilmiş büyük siyasî vazifenin özü halinde, bunun bütün tarihini kapsayan bir iddia, bir program ve hattâ denebilir ki, bir mukadderat manifestosu olmuştur. Bundan dolayıdır ki, hiçbir Bizans hükümdarı Roma Cihan Devleti idesini ihmal etmemiş, eski Roma cihan devletinin tekrar kurulması yolundaki “ebedî ruya”yı bırakmamıştır. Binaenaleyh, burada asıl önemli cihet, daha ziyade, İustinianus’un bu ruyayı duyuş ve yaşayış şekli ve derecesi ile onu realite haline inkılâp ettirmek için giriştiği teşebbüslerin mahiyet ve azametidir. Kitapta yazılanlardan anlaşılıyor ki “Roma cihan devleti” idesinin dünyada yaşaması için hiçbir hükümdar İustinianus kadar çalışmış, gayret göstermiş değildir. Yazarın bunları derin ve ikna edici bir şekilde tahlil ve izahı neticesinde, İustinianus’un programını doğru bir tarihî-siyasî fon üzerinde çizilmiş görmek, cidden sevinilecek bir husustur. Çünkü böylece, onun

iç ve dış politikasının hedef ve istikametleri, anlaşılmağa tamamiyle hazır bir hale getirilmiş bulunmaktadır.

Fakat yazar için, yalnız İustinianus'un fikirlerine ve işlerine istikamet vermiş olan "ide"lerin değil, aynı zamanda onun, bu idelerden husule gelen kendi konsepsiyonlarını empoze etmek için, kullandığı vasıtaların da açıklanması gerekiyordu. İşte bu bakımdan yazar, İustinianus'un fikir ve işlerini haklı göstermek için neler yapıldığını anlatıyor ve bunları da onun "resmî propagandası" diye vasıflandırıyor. Böylece, yazılmasını bizzat İustinianus'un emrettiği ve meydana gelmesine çok yardım ettiği meşhur kanun mecellesi (*corpus iuris İustiniani*) de, resmî propaganda arasına girmiş oluyor.

Yazarın başka bir arzusu da, bütün bu propagandaya ne kadar inanıldığını göstermektir. Bunun içindir ki, resmî propagandalar hakkındaki açıklamalar arkasından "muhalefet" çevrelerinin tenkitleri ve bunların bıraktığı akisleri tetkik ve münakaşa etmektedir. Bu münasebetle evvelâ şunu söyliyelim ki, Bizans'ta en keskin muhalefet dahi, ideali ve müesseseleri değil, hep bunların "taşyıcı"larını hedef tutmuş görünüyor. İustinianus zamanındaki muhalefet ve kritik te, onun programına karşı açık bir taarruza girişmemiş, ancak bu programın tatbikçileri olan "şahıslara" karşı gitmiştir. Bu husus ise, fevkalâde kabiliyetli olan bu muhalefetin entelektüel çapı hakkında gayet mânalı bir tesir yapmaktadır. Bundan başka, görülen tenkitlerin başlıca karakteristiği de, bunların modern tenkitçilerin yaptığından bam başka bir şekilde, hükümdarları, monarşiyi sosyal bakımdan geriletmeyle değil, tersine, onları, memleketteki imtiyazlı sınıfların aleyhine olarak, "tek kişi" hâkimiyetini aşağı sınıflarla birleştirmekle suçlamasıdır (s.234). Gerçekten, yazara göre, "Bizans'taki tenkitler daima haklı ve tarafsız olmuş değildir; Fakat, haksız dahi olsa, mevcudiyeti gene moral bir kudretti, ve, her hükümdarın bir yeni firavun, bir Sardanapal v.s. olarak anılmaktan korkmasını temin ediyordu. Tahtlarında tiran gibi oturan bu tek kişilerin işleri üstüne düşürülecek bir gölge bile, onların başları üstünde dizginleyici bir kılıç gibi sallanan bu kritikleri ihkak etmeğe kâfidir".

İustinianus'un işlerine karşı yöneltilen tenkitler söylenirken, pek tabii olarak, tarihçi ve politikacı kaisareia'lı meşhur Prokopios bir kenara bırakılamazdı. Bunun içindir ki, İustinianus'un gene-

rallerinden Belisarius'a çok bağlı fakat Narses'e düşman görünen, bu adam hususi bir yer işgal etmekte ve kendisinin İustinianus'a karşı adetâ kin dolu olan meşhur "gizli Tarihi" üzerinde durulmaktadır. Yazılanlardan anlaşılıyor ki Prokopios, hükümdarın siyasetinden hoşnut olmayan fakat Belisarius'un dostları olan, bazı senatorlar, büyük arazi sahipleri ve kilise adamlarının teşkil ettiği bir muhalefet grubunun sözcüsü idi. Gene bunlardan anlaşılıyor ki İustinianus'un muarız ve hasımları, birlikte olarak ve muayyen bir programla ortaya çıkabilen müttehit bir grup değildi; dağılmıktı ve bir cephe teşkil edememişti. Böylece İustinianus'un şahsî hasmı olarak nihayet yalnız bu Prokopios ortada kalmış oluyor. Fakat, ne gariptir ki, bu hakikat ancak, İustinianus hakkında yazı yazanların en meşhuru olan ve "Binalar" adlı eserinde ölçsüz medihlerle onu göklere çıkarmış bulunan Prokopios'un, hükümdar aleyhine, çoğu dedikodu intibamı veren bir takım sözlerle dolu "gizli tarihi"nden öğrenilmektedir.

Kitabın son büyük kısmını teşkil eden dördüncü bölüm ise, İustinianus'un Şark seferleri ile bunlarda tecelli eden "şark politikası"nın tahlil ve izahına hasredilmiştir (s. 345-374). Yazar burada, konu ile ilgili bütün sahalardaki verimli araştırmaları sayesinde ve, teferruatı da görebilen keskin bir nüfuzu nazar ile, görünüşte muasırların da erişemediği anlaşılın bazı kaynakları yeniden düzeltmeyi ve bunları güzel bir şekilde vermesini bilmiştir. Bu kısmın baş tarafındaki "giriş"te önce Pompeius'tan itibaren Anastasius'a kadar geçen zamandaki "Roma şark politikası" anlatılıyor. Çünkü yazar, haklı olarak şu fikirdedir ki "İustinianus zamanındaki Doğu Roma-Pers harpleri, Roma Cihan Devletinin Şark politikasının bir devamıdır". Bu mutalâalar arkasından Anastasius ve İustinianus zamanındaki savaşlar tasvir edilerek en sonda, yalnız bu harplerin tarihi için değil, belki alelittlak diploması tarihi için de, çok önemli olan meşhur "elli senelik sulh muahedesi"nin (M.S. 561) güzel bir tercemesi veriliyor ve, Doğu Roma veya Bizans devletinin Şark politikasının istikbali hakkında bazı düşünceler de serdedilmek suretiyle bu kısım bitirilmiş oluyor.

Derhal söylemek lâzımdır ki, kitabın bu son metin kısmında da, yazarın vukuf ve maharetle işlemeğe muvaffak olduğu hususlar, aşikâr olarak, hemen insanın gözüne çarpmaktadır: Roma'nın Şark

hudut hattına (limes) temas eden sahalar hakkında verilen tarihî coğrafya bilgisi ve, havadan alınmış resimlerle ancak öğrenilmesi imkân dahiline girmiş olan meseleler yanında bilhassa muharebelerin çok dakik bir şekilde tahlil ve izahı, olayları hakikaten aydınlatıcı mahiyettedir. Bu arada, “Sasanîler” için ayrı bir yazı olacak kadar geniş ve güzel bir şekilde verilmiş olan tarihî malûmat, Bizans’ın Doğuda kimlerle uğraştığını anlatmak bakımından fevkalâde ehemmiyetlidir. Yazar burada her iki devletin bünyelerini mukayeseli bir şekilde gösterirken, şimdiye kadar unutulmuş veya gereği kadar üzerinde durulmamış bir çok noktaları da aydınlatmağa çalışmaktadır. Meselâ, ona göre İustinianus’taki “Roma Romantiği”ne karşı, Husrev’in İrani, “hellenizma’nın koruyucusu” rolündedir: Altıncı Yüzyılda Bizans’tan koğulan Atina’lı filozofların İran’a gitmeleri ve orada hüsnü kabul görmeleri bunun bir delilidir.

Fakt yazar, “Şark seferlerini” anlatırken bunların yalnız askerî meseleleri ilgilendiren sebeplerini değil, aynı zamanda, bunlara götüren ideolojik ve iktisadî tetatları da göstermeğe çalışmıştır. Doğuda o zamanki kuvvetli devletin (Pers devleti) mahiyetini açıklamak istemesi de bundandır. Yazılanlardan anlaşılıyor ki, Bizans ve Pers devletleri arasındaki savaşlarda bilhassa Hindistan’a giden ticaret yolları üzerinde ve, bu iki büyük devletin önünde, bulunan “küçük Arap devletleri”nin de önemli rolleri olmuştur. Bunu anlatabilmek için Arabistan’ın ve Arap kabilelerinin tâ M.Ö. altıncı asra kadar gerilere giden, teferruatlı bir tarihini de vermiş olan yazar, netice olarak, Bizans devletinin Pers’lerle, Arabistan yarımadası için savaşmış olduğunu tebarüz ettirmektedir. Ona göre Bizans bu işte, diplomasisini kullanarak, Habeşistan’ı da yanında beraber götürmüştür: İkisinin birden müşterek hareketleridir ki, Pers’lerin Arabistan yarımadasını istilâ etmesini önleyebilmiştir. Fakat gene ona göre, bu iki büyük devlet (yani Bizans ve Pers) yaptıkları şiddetli savaşlarda, birbirini o kadar çok yiyip bitirdiler, ve sonunda o derece zayıfladılar ki, neticede Arapların (İslâmiyetle) Ön Asya’daki zaferlerine yol açmış oldular.

Bu suretle kitabın bu şark seferleri kısmında İustinianus için de müspet kaydedilecek bir taraf açıkça ortaya çıkmaktadır: Bu da, bütün mânevîyatı eski “Roma Cihan devleti,, idesi ile meşbu olan bu hükümdarın, Batı fütühatı sırasında “şarkı müdaafasız ve

himayesiz bırakmamış” olduğu keyfiyetidir. Gerçekten, buradan anlaşılıyor ki, İustinianus Batıda fütühat yapmağa dönmeden önce, Doğuyu emniyet altına almış, yâni devletin Şark çekerdeğini Batı politikasına feda etmemiştir: Bilâkis, kafasında alevlenen “Roma Cihan devleti” idesi ve o zamanki dünya politikası, onu, zarurî olarak, iki cephede savaşa icbar etmiştir. Bir taraftan Pers tehlikesini bertaraf etmek, diğer taraftan eski “Roma Cihan devleti idesi”ni tahakkuk ettirmek, onun politikasında birer reel faktör olarak onu iki taraflı bir ödevi başarmağa zorlamıştır. İşte bundan dolayıdır ki, İustinianus “yalnız kaybolan Batıyı fethetmek değil, belki aynı şekilde, Doğuyu da muhafaza etmek istemiş ve buna çalışmıştır”.

Fakat, İustinianus’un Şark politikası tüm olarak kıymetlen-dirildiği zaman, onun için müspet olan son bir nokta daha bulmak mümkündür: Bu, onun Şark işlerinin tarihî mânada belki en büyüğü, bizzat şahsı için de ihtimal en şerefliis olmaktadır: Bu da, onun yapmış olduğu muharebelerden ziyade, Pers’lerin Arabistan’a ve Karadeniz’a sarkmalarını önlemiş, Kafkas-Arabistan hududunun nihaî olarak tesbit ve takviyesini sağlamış ve, bu suretle de, Doğu Roma veya Bizans devletinin çekerdek toprağı olan Anadolu’yu Doğudan emniyete alarak, bu sahanın tâ İslâm devri içlerine kadar dışarıya karşı korunabilmesi esaslarını kurmuş olmasında ifadesini bulmaktadır.

Buraya kadar söylediklerimiz kitabın üç yüz yetmiş dört sahifelik asıl metin kısmını teşkil ediyor. Bundan sonra, sahife altlarına konmayıp ta asıl metnin arka tarafına eklenmiş olan ve takriben yüz elli sahifelik bir cilt gibi görünen “notlar” kısmı geliyor, (s. 375-530). Metin sahifelerinde ayak notu vermeyi sevmediği, sırf âdet olduğu için not koymak mecburiyetinde olduğu anlaşılan yazar, “malûmat katakombları” diye vasıflandırdığı sahife notlarını bu kadar geniş bir şekilde vermekle, her halde nefretini izhar etmekten ziyade bir intikam almak istemiş olacaktır. Bu bakımdan, sırası gelmişken şunu da ilâve etmek yerinde olur ki, bugün yazılarında ayak notlarını metin sahifeleri altına değil de böyle kitap sonunda verenlerin sayısı gittikçe çoğalmaktadır. Gerçekten, pürüzsüz ve dikensiz bir metin halinde okunması ve, her şeyden evvel, okunurken de birbirinden çıkan düşünce silsilelerinin insicamı bozulmadan anlaşılması icap

eden “tarihî” tasvirlerde, insanın ilk nazarda yalnız gözünü değil, kafasını da çececek olan bu çeşit mâniaların olmaması, yani okunuşun ağırlaştırılmaması veya zorlaştırılmaması, çoğu zaman, yalnız temenniye şayan değil, belki de hattâ, haklı bir talep olmaktadır. Hele burada olduğu gibi, notların bazıları büyük birer makale kadar uzun olursa, (meselâ İustinianus’un kanun vaz’ı, Prokopios’un eseri, senatus muhalefeti, Pers devletindeki isyanlar ve 561 sulhu hakkındaki), keyfiyet hakikaten bir zaruret halini alır. Bu bakımdan notların metin arkasında verilmiş olması çok isabetli olmuştur.

Fakat, derhal ilâve etmek lâzımdır ki, bilhassa bu notlar apparatusu yazarın gerek asıl kaynaklar, gerekse son otuz sene içinde Bizantinoloji’nin parlaması ile âdeta bir yığın haline gelmiş olan yardımcı literatür, hakkındaki bilgisinin derinliğini ispat etmektedir. Hiç şüphesiz böyle monumantal bir eser mevzua ve tahsisen kaynaklara mutlak hakimiyet isterdi; Bunlar yazarın ona bihakkın sahip olduğunu göstermektedir. Bizans tarihi hakkındaki sayısız monografilerin hangisi nereleleri ile alâkalı ise, bunların hiç biri unutulmamış görünüyor. Bu notlar bize ayrıca, yazarın yalnız eski dillerle değil aynı zamanda yeni bir çok büyük küçük Batı ve Doğu (burada tabiatıyla Rusçe v.s.) dilleri ile de pervasız dolaşabildiğini göstermektedir. Onların yardımı iledir ki, zor bulunabilecek bazı metinler de notlarda yer almıştır ve, böylece Doğu Avrupa kaynaklarını da içine alan bir kaynaklar sistemi kurulabilmiştir.

Eserin muhtevası hakkındaki sözlerimizi bitirmeden, metin dışı on altı resim levhası ve on bir de haritanın kitapta yer aldığını söylemek lâzımdır. Bu haritalar bilhassa Doğudaki harp harekâtının anlaşılması için zarurî idi. Fakat burada çok küçültülmüş bir şekilde basıldıkları için, pek kolay okunamayacak hale gelmişlerdir. İleriki ciltlerde daha büyüklerinin verileceğini ümit etmek yerinde bir temenni olur. Resimlerden bilhassa sikke tasvirlerini havi levhalarla Doğu’daki bazı yerlerin havadan alınmış fotoğrafları, bunlardan neler istintac edilebileceğini ifşa etmeleri bakımından önemlidir. İndeks için ise her halde bütün ciltlerin intişarına intizar etmek icap edecektir.

Bütün buraya kadar söylediklerimizden anlaşılacaktır ki, bu ilk cilde genel bir bakış bile, daha önce neşretmiş olduğu “Prokopios”

adlı yazısı ile kendisini bu sahada otorite olarak tanıtmış olan yazarın giriştiği bu büyük işi haklı göstermeğe kâfidir. Yazarın eski ve yeni bir çok dillere –bilhassa slav dillerine– vukufu, kendisine çeşitli kaynakları tetkik imkânlarını sağlamış ve onu ikinci derecedeki malzeme ve literatüre de hakîm bir hale getirmiştir. Tarihçi olarak formasyonu, geniş tarih bilgisi yanında, en mükemmel tarih metodlariyle araştırma yapmasına ve malzemesini dekik bir şekilde tenkit edebilmesine imkân vermiştir. Ayrıca kendisinin asrımızın tecrübelerini görmüş ve hattâ yaşamış olmasından çıkan yeni ve ikna edici fikir ve görüşleri de, eserini yeni bir şekle ve, çok canlı bir hale sokmasına yaramıştır. Bütün bunlar, esasen çoğu filolog olan Alman bizantinistleri arasında, belki de, tek “tarihçi” olan yazarın İustinianus devri tarihi hakkında neşre başladığı bu eserin yeni bir başarı olacağını anlatmaktadır.

Fakat, bu yeni kitabın kendine has bazı özelliklerinin de mevcut olduğunu söylemeden geçmek hakşinaslık olmaz. Çünkü, tetkikleri ile İustinianus devri hakkında yeni fikir ve görüşler kazanmış olan yazar, bunları mutad olandan ve mevcutlardan ayrılan yeni bir şekilde ve, kendine has yeni bir tarz ve üslûpta ortaya koymak istemiştir. Gerçekten, bu bakımdan denebilir ki, eseri benzerlerinden ayıran bir yenilik noktası, önce onun umumî binasıdır: Öteden beri tarih eserlerinde bir kronolojik tasvir şekli vardır ki, hâdiseleri belki daha kolay görebileceğimiz bir nizama imkân verir ve yazarı bir çok zahmetten, okuyucuyu da bir çok yanlış anlamalardan kurtarır. Burada ise, her halde kasden, başka türlü yapılmış görünüyor: Yazar burada, hâdiseleri ve bunlar hakkında düşündüklerini, önem ve iç inkişaflarına göre şimdiye kadar mutad olandan daha iyi tasvir edebilmek amacıyla, işi geniş tutup tek tek mevzu sahalarına ayırmıştır. Her halde son ciltte bunların hepsini toplayacak ve böylece, şimdi yalnız uzuvları görülen “bütün”ü ortaya koymuş olacaktır.

Fakat yazar bu tarih yazıcılığı formu içinde aynı zamanda, kendisine has bir ifade tarzı, bir üslûp ta yaratmış bulunuyor. Şunu söylemek lâzımdır ki, umumiyete fililog bizantinistlerde mutad olan üslûp kuruluşuna mukabil, bunun yazılışında bir canlılık, dilinde de –tabiatıyla sezebildiğimiz kadar– bir renk zenginliği ve, âdeta romanımsı bir ifade tarzı görülüyor. Henüz alışılmayan bu hususiyetler bir çoklarının bu eseri, belki de, bir az yadırgamaya götürebilir. Ama

unutulmamalıdır ki, ilim sahasında da, “her yiğitin kendine göre bir yoğurt yiyişi” vardır. Asıl mühim olan, eserin ilmî karakteri ve binnetice heyeti umumiyesinin bıraktığı ilmî tesirdir. Her meseleyi en doğru ilmî metotlarla işlemiş olan yazar, mevzua fevkalâde hâkim olduğu için, tatbik ettiği şekil, tarz ve üslûp ta tesirli ve ikna edici olmuştur. Yani kitap bunlarla “ilmî” değerinden hiç bir şey kaybetmemiştir, tersine belki de “tek” kalmağa daha fazla namzet olmuştur.

Zaten eserin dikkate değer bir hususiyeti de, yazarın hep ikna edici konuşması, hüküm ve düşüncelerini okuyucuya kabul mecburiyetini tahmil etmemesidir. Yazarın subjektif enterpretasyonları üzerine şu veya bu itiraz dermeyan edilse bile, eserde yazarın bunları dinlemeyecek kadar kapalı olduğuna dair her hangi bir hal sezilmemektedir. Nihayet, eserin tesirini hemen belki göstermeyecek bir tarafı da, kenarda köşede kalmış bazı meseleleri ortaya çıkarıp önemlerini belirtmek suretiyle yeni araştırmaları teşvik ve terqip yolunda yaptığı hizmettir. Bunlar bir çoklarına çalışmak için azimet noktaları olacak ve şükranla karşılanacaktır.

Bütün bu mütalâalardan sonra deyebiliriz ki, büyük bir gayret mahsulü olduğu aşikâr olan ve, İustinianus hakkındaki derin araştırmalarına zamimeten, bilhassa, onun eski Roma devlet vahdeti ve devlet süpremasisi idelerini yaşatma yolundaki gayretlerini daha şimdiden açıkça göstermesiyle de, öteki ciltleri sabırsızlıkla beklettirecek bir karakter kazanmış bulunan bu kitap, yazarın bütün niyet ve emellerini ihkak etmektedir. Eser bu mahiyetiyle, Batı kültürünün meydana gelmesinde önemli olan bir devir hakkında kaynaklara yardımcı olarak cidden monumantal kıymet kazanacak ve, Charles Diehl, W.C. Holmes ve Ernest Stein gibi büyük araştırmacılar serisini devam ettirerek, muasır historyografinin bu devir hakkında en geniş “müracaat kitabı” olacaktır.

III

Bütün bunlardan sonra okuyucularımın müsamahasına sığınarak bir az da bizden bahsetmek istiyorum :

Memleketimizde tarih araştırmalarının sevinç verici bir hızla geliştiği son otuz sene içinde bile tarih kütüphanemiz “Bizans tarihi”ne ait Türkçe eserlerden maalesef yoksun bir halde kalmıştır.

Arada sırada yapılan kazılara veya meydana çıkan bazı Bizans eserlerine ait tesadüfî haberlerden, veyahut Bizans'ı endirekt ilgilendiren bazı yazılardan başka bu sahada dilimizde herhangi bir "tarihî tetkik" yazısı görülmemiştir. Yabancı dillerde neşredilen Bizans tarihleri hakkında Türkçe tanıtımlar olmadığı gibi, -yarım kalmış bir terceme müstesna- hâlâ münevver Türk'ün okuyabileceği, dört başı mamur Türkçe bir Bizans tarihi yoktur. Türk Tarih Kurumu'nun neşredebileceği "Bizans tarihi" de henüz yazarını beklemektedir. Çünkü Türk tarihçileri, Eskiçağ tarihine olduğu gibi bu sahaya da hemen hiç iltifat etmemektedir. Yeni tarihçiler yetiştirmekte olan Üniversitelerimizde de, Bizans Tarihi ile meşgul olmak isteyen genç istidatlar pek görünmüyor. Sözün kısası, eser noksanlığı ve adam kıtlığı kendisini bu sahada da artık bütün açıklığı ile hissettirmiş bulunmaktadır.

Atatürk'ün teşvik ve irşatları ile yeni bir hız ve istikamet almış olan Türk tarih ilmi çalışmalarında, gelişmesini onun ısrarla istediği Eskiçağ tarihçiliğiyle çok sıkı ilgisi olan Bizans tarihi ve tarihçiliğinin de ilgi ve heves, teşvik ve destek bulmaması yüzünden arzettiği acıklı durum, istikbal için, hiç şüphesiz, bir hayli düşündürücüdür, ve üzerinde ne kadar durulur ve yazılırsa ihkak edecek mahiyettedir. Fakat, bu yazının çerçevesi fazla söze, teessürle ifade edeyim, müsait değildir. Ben yalnız şu kadarını söyleyeyim ki, Türk tarih ilmi, bu milletin ve bu memleketin tarihini aydınlatmak için, nasıl, Eskiçağ tarihi -yani hem Eski-Şark, hem de Eski Garp anlamında- araştırmalarından müstağni kalamazsa, öylece, Bizans tarihi tetkiklerinden de hiç bir zaman varestesiz kalamaz : Çünkü ve her şeyden evvel bu tarih, üzerinde yaşadığımız bu memleket tarihinin bir kısmıdır. Sonra bu tarih, ecdadımızın bu topraklar üzerinde yarattığı Türk-Osmanlı devletince, yalnız bir tek (territorial) bakımdan değil, belki daha bir çok cihetlerden de istihlâf edilmiş olan bir devletin (Doğu Roma veya Bizans devleti) tarihidir : Gerek bizzat bunun, gerekse bu topraklar üzerinde yaşamış daha öncekilerin, maddî ve mânevî kalıntılarından hangilerinin ve ne mikdarının bize kadar ulaştığını -tarihî temadiyet (continuité)- araştırmak, bizzat kendi tarihimizin aydınlanması için bir zarurettir. Meselâ Osmanlı devletinin "Cihan devleti" olma yolundaki "fütuhât" ülküsünün nihaî ideel sebeplerini, bunun tarafından haritai-âlemden silininceye kadar, kendisinin eski "Roma Cihan

Devleti”nin devamı olduğu iddiasını bırakmamış olan bu Bizans devletinde, tâ son günlere kadar canlı kalmış eski “Roma” kalıntılarından olan, “Roma Cihan Devleti”nin “üniversellik” idesini de iyice kavramadan anlamağa acaba imkân var mıdır?

Kaldı ki Bizans tarihi, Avrupa tarihi çerçevesi içinde de önemli bir yer işgal etmektedir: Bir kerre Bizans tarihi, Eskiçağı, Eski Garbin klâsik Antikitesinden Avrupa’ya bağlayan zincirin tek halkasıdır. Sonra bu devlet, sivil ve askerî organizasyonu, diplomasisi, medeniyet ve kültürü ile, tâ on dördüncü asra kadar Avrupa’nın önünde gitmiş, hem Garp hem de Şark olaylarına önemli müdahalelerde bulunmuştur. Onun bu önemi dolayısıyledir ki, tarihini, zamanımız hâdiseleri de ön plâna sokmuş bulunuyor : Bugün yalnız bizi değil, Balkanları ve hattâ Ön Asya’yı tüm olarak ilgilendiren bir çok meselelerin irtibat noktaları, ancak onun tarihini de iyice bilmekle ortaya konabiliyor.

Bütün bunlar şüphesiz, her kesçe malûm hakikatler olmakla beraber, Bizans tarihinin bizim için her bakımdan çok iyi bilinmesi ve araştırılması icap eden bir saha olduğunu gösteren “filiyat,, mevcut değildir. Sorumlu fertler ve müesseseler bu hususta her halde artık elden geleni yapmağa çalışacaktır. Bu emniyet içinde, Bizans tarihinin bir safhasını yeni görüş ve buluşlarla aydınlatan yabancı bir eseri tanıtmak vesilesiyle bu satırları yazmış bulunuyorum. Böylece belki bir sükûtu yırtmış olacağım. Maksadım bir “adım” atmaktır. Arkasının geleceğinden ümitliyim.

